

ПАВЛО СТЕПАНОВИЧ СОХАНЬ: ШЛЯХ У ВІКИ

14 червня 2013 р. пішов з життя відомий український історик, член-кореспондент Національної Академії Наук України, засновник і багаторічний керівник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, автор понад 500 публікацій¹, засновник сучасної української болгаристики, редактор цілої низки провідних українських наукових видань, у тому числі нашої збірки “Софія Київська: Візантія, Русь, Україна” Павло Степанович Сохань.

Саме з діяльністю П. Соханя як організатора, засновника та директора Інституту археографії та джерелознавства пов’язаний докорінний злам в українській сучасній історіографії. Протягом багатьох років історична наука була поставлена в підпорядковане становище до потреб більшовицької партії, коли були введені в “науковий” обіг в якості першоджерел такі монстри, як праці основоположників марксизму-ленінізму, а сама історія майже не виконувала властивих їй функцій як науки. Археографічна діяльність також була підпорядкована потребам режиму. Навіть ті корпусні видання джерел, як, наприклад, “Документи Богдана Хмельницького” (К., 1961), були далеко не повними. Джерела піддавались ретельному партійному відбору за наперед заданою схемою, щоб не пропустити небажані теми. До цього додавались тотальні погроми українських істориків, особливо 30-х рр. ХХ ст., що вкрай негативно позначилось на розвитку цієї науки. Лише в діаспорі могла вільно розвиватись українська археографія, як, наприклад, у Гарвардському університеті, де була започаткована серія “Пам’ятки староукраїнської літератури до

¹ Бібліографію див.: Павло Степанович Сохань. До 80-річчя від дня народження та 50-річчя науково-педагогічної діяльності. К., 2006, с. 12–52.

1798 р.”. Однак, відірваність від основної джерельної бази не давала змоги повноцінно розвиватись зарубіжній українці. Відтак з крахом тоталітарної радянської системи, розпадом СРСР і здобуттям Україною політичної незалежності постала проблема відродження української історичної науки, переосмислення штампів минулого, вироблення нових методологічних підходів, упровадження в науковий обіг колосальної джерельної бази, без якої немислимий історіографічний розвиток. Саме останнє – базове для історичної науки завдання – й поставив перед створеним ним Інститутом української археографії та джерелознавства Павло Степанович Сохань.

Наукові заслуги і громадська діяльність П. Соханя були відзначені Державною премією президії АН УРСР ім. Д. Мануїльського (1976), Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1976), Державною премією УРСР у галузі науки і техніки (1980), орденом “Знак Пошани” (1986), Премією НАН України імені М. Грушевського (1993), званням Заслуженого діяча науки і техніки України (1997), орденом Ярослава Мудрого 5 ступеня (2006), медаллю НАН України “За наукові досягнення” (2011), болгарськими нагородами – орденом Кирила і Методія I ступеня (1973) та п’ятьма медалями. Проте найкращою нагородою та відзнакою Павла Степановича є значні здобутки на ниві публікації історичних джерел виплеканого ним Інституту української археографії та джерелознавства, до ідеї створення якого вчений йшов мало не все своє свідоме наукове життя.

Народився Павло Степанович 18 листопада 1926 р. в с. Новоіванівці Білопільського району Сумської області. Дитинство майбутнього вченого було далеко не райдужним. Голодомор 1933 р. забрав з життя матір, двох малолітніх братів і сестру. Однак, попри всі потрясіння дитинства, Павло Степанович назавжди залишився чуйною і доброю людиною, готовою кожного підтримати і кожному допомогти. Як відмічав В. Даниленко, “це було покоління, якому не раз доводилося вести боротьбу за життя, вперто торувати в ньому власну стежину. Можливо тому таким людям притаманні наполегливість, цілеспрямованість, душевність, загострене відчуття несправедливості та чужого болю”².

У 1940 р. Павло Степанович вступив до Білопільського педагогічного технікуму, однак на заваді закінчення освіти стала війна. Дописавши собі 3 місяці до сімнадцятиріччя, П. Сохань пішов до війська. Він

² Даниленко В.М. Павло Степанович Сохань: Учений і Вчитель // Павло Степанович Сохань. До 80-річчя від дня народження та 50-річчя науково-педагогічної діяльності. К., 2006, с. 3.

був направлений до полкової школи молодих командирів стрілецької дивізії у м. Луганську. Бойове хрещення Павло Степанович пройшов на Далекосхідному фронті у складі 1-ої Сталінградської механізованої дивізії у війні проти Японії. За бойові заслуги майбутній вчений був нагороджений орденом Вітчизняної війни та тринадцятьма медалями.

У лавах радянської армії П. Сохань залишався до 1951 р. За цей час він екстерном склав іспити за середню освіту та закінчив три курси заочного відділення історичного факультету Владивостоцького педінституту. Після мобілізації з армії з відзнакою закінчив здобуття вищої освіти в Харківському педагогічному інституті імені Г.С. Сковороди. Цей же навчальний заклад став стартом його педагогічної та наукової кар'єри, тут він працював спочатку лаборантом, потім викладачем та завідувачем навчальною частиною. З 1956 р. вчений викладає у вишах Харкова, зокрема в авіаційному інституті, тоді ж з'явилися і перші публікації. Як зазначають С. Віднянський та В. Павленко³, серед цих ранніх наукових розвідок була й перша праця з болгаристики – рецензія⁴ на видані твори діяча болгарського та міжнародного робітничого руху Георгія Димитрова (1882–1949), особою якого молодий вчений зацікавився ще за часів військової служби. Науковий інтерес до цієї постаті спонукав Павла Степановича до подальших розшуків – і вчений розпочав плідну роботу з поглибленого вивчення творів та біографії болгарського революціонера.

Ця робота вже тісно пов'язана з Києвом, куди Павло Степанович переїздить у 1961 р., де вступає до аспірантури Інституту історії АН УРСР. Вже наступного року вийшла його монографія, присвячена життю і діяльності Г. Димитрова⁵, а у 1963 р. з цієї ж теми він достроково захищає кандидатську дисертацію “Полум'яний революціонер. Життя та революційна діяльність Георгія Димитрова”. Тема Болгарії та україно-болгарських відносин на довгі роки стане провідною в науковому житті вченого. П. Сохань регулярно буватиме в Болгарії, ретельно опрацьовуватиме архівні джерела, на їх основі буде створювати численні праці, що залишаються актуальними і нині. Робота з архівними джерелами дасть можливість вченому значно розширити власні розвідки про Георгія Димитрова, тож у

³ Віднянський С., Павленко В. Слово про вченого-болгариста з нагоди його славного ювілею // Дриновський збірник. Харків; Софія, 2012, т. V, с. 461.

⁴ Сохань П.С. [Рец.] Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. М., 1957 // ВИ, 1958, № 9, с. 169–176.

⁵ Сохань П.С. Пламенный революционер. Жизнь и революционная деятельность Георгия Димитрова. К., 1962.

1969 р. вийшло друге видання монографії про Г. Димитрова⁶, яке було перевидане за чотири роки у Монголії з назвою “Цогм Хувьєгалч” (Улан-Батор, 1972), а 1982 р. з’явилось нове дослідження, присвячене Г. Димитрову, паралельно присвячене і Україні⁷.

Знаковою подією в науковому житті УРСР був вихід у 1976 р. монографії Павла Степановича “Очерки истории украинно-болгарских связей” (К., 1976). Адже в ній Павло Степанович вперше комплексно розкрив весь спектр українсько-болгарських відносин, від часів давніх держав (Київської держави та Першого Болгарського царства) до сучасності. Тож не дивно, що означена книга згодом була перевидана і у Болгарії⁸.

Про те, що праці вченого були помітним явищем у науковому світі, свідчать численні на них рецензії, що виходили як в Україні, так і в Болгарії. Так само болгарські видавництва нарівні з вітчизняними видавали праці Соханя. Прикладом оцінки наукового доробку вченого з проблем болгаристики є слова віце-президента Болгарської Академії Наук академіка Н. Тодорова: “У кожній своїй роботі професор Сохань вводить у науковий обіг ряд щойно відкритих документів болгарських і радянських архівів. Як важливе джерело він уміло використовує безліч матеріалів болгарської і радянської преси, критично і плідно залучає радянську, болгарську й іноземну літературу... Його висновки, оцінки й узагальнення багато документовані, науково витримані і переконливі”⁹. З 1968 р. П. Сохань був членом Комісії істориків СРСР – Болгарія, він був обраний заступником голови Українського комітету Міжнародної асоціації з вивчення і поширення слов’янських культур при ЮНЕСКО та заступником голови Українського комітету славистів. 1986 р. Павла Степановича було обрано Почесним членом Болгарського філологічного товариства, 1991 р. він обраний президентом товариства Україна – Болгарія, а 1997 р., за внесок у розробку історії слов’янських народів, учений був обраний дійсним членом Міжнародної слов’янської академії у м. Києві.

У рамках Радянського Союзу політична самостійність союзних республік була суто декларативною. Відповідно в таких умовах знаковим став вихід колективної монографії, серед авторів якої був і П. Сохань, “Украина и зарубежные социалистические страны” (К., 1965). Попри те, що виклад давався цілком у рамках панівної ідеології, заявка авторів про

⁶ Сохань П.С. Пламенный революционер. Жизнь и революционная деятельность Георгия Димитрова. Изд. 2-е, испр. и доп. К., 1969.

⁷ Сохань П.С. Георгій Димитров і Україна. К., 1982.

⁸ Сохань П.С. Очерци по история на украинско-българските връзки. София, 1979.

⁹ Цит. за: Даниленко В.М. Вказ. праця, с. 6–7.

Україну як окремих суб'єкт міжнародного права була помітним явищем у суспільному українському житті.

У 1974 р. П. Сохань успішно захищає докторську дисертацію “Економічне, науково-технічне і культурне співробітництво СРСР і Народної Республіки Болгарія та участь у ньому Української РСР: 1944–1970-ті рр.” і призначається на посаду заступника директора Інституту історії УРСР (1974–1991), а через 7 років – у 1981 р. здобуває звання професора, через чотири роки – у 1985 р. стає член-кореспондентом АН УРСР. З цих часів окрім своєї магістральної теми україно-болгарських зв'язків вчений активно розробляє і питання історії безпосередньо України. Так, помітними явищами в науковому світі, до яких доклав значних зусиль і Павло Степанович, став вихід десятитомної “Історії УРСР” та тритомної “Історії Києва”. Втім, питання історії міжнародних зв'язків не випадало з поля зору П. Соханя, а з 1988 р. він очолив відділ історії міжнародних зв'язків України, яким керував до 1991 р.

З початком Горбачовської відлиги починається і новий етап у науковому житті П. Соханя. Вчений, що сам базував свої праці на вагомій джерельній базі, чудово розумів введення джерел у широкий науковий обіг, “адже провести об'єктивну і всебічну реконструкцію історичного процесу, розкрити так звані “білі плями” в історії, виробити нові підходи, нові трактовки, зрештою, поставити нові проблеми, розширити тематику і хронологію досліджень, повернути історії забуті імена і події можна лише на основі фундаментальної джерельної бази”¹⁰, – наголошував П. Сохань. Тому не випадково саме Павло Степанович став одним з ініціаторів відродження археографічної комісії при АН УРСР, зі створенням якої став її першим і незмінним головою. Перед Археографічною комісією ставились досить широкі завдання. Окрім власної роботи з дослідження, публікації джерел та вироблення відповідної методології, на Комісію покладалось завдання і координації зусиль усіх наукових установ України з археографічної діяльності, “що повинна охоплювати всі напрями її роботи і всі галузі археографії, зокрема і такі, як камеральна археографія, польова археографія та ін.”¹¹ За час існування Комісії (1987–1991 рр.) під керівництвом і за активної участі П. Соханя були видані такі важливі для української національної історіографії публікації джерел, як, наприклад, тритомник

¹⁰ Сохань П.С. Про деякі основні напрями діяльності Археографічної Комісії АН УРСР в світлі сучасних вимог перебудови // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. Тези доповідей республіканської наради (грудень 1988 р.). К., 1998, с. 3.

¹¹ Там само, с. 8.

“Кирило-Методіївське товариство. Документи і матеріали”. Тоді ж була перевидана тритомна “Історія запорізьких козаків” Д. Яворницького, що здійснила потужний поштовх для відновлення і розвитку козакознавчої тематики в українській історіографії. Загалом перспективна програма, поставлена перед комісією П. Соханем, була досить широкою і мала “відповідати найсерйознішим вимогам. Насамперед, вона має бути концептуальною, і представлені в ній джерела повинні розкривати всі сторони багатовікового історичного буття українського народу”¹², до того ж у цій програмі “не може бути хронологічних, регіональних і тематичних лакун”¹³.

Однак обмежені рамки Комісії виявились затісними для запитів української історичної науки. Коло “невдомих” джерел, що потребували негайного введення в науковий обіг, було настільки великим, що нагально поставала потреба розширення археографічної інституції в рамках АН УРСР. І знову ж саме завдяки зусиллям Павла Степановича Соханя 25 квітня 1991 р. Кабінет Міністрів УРСР видав розпорядження про створення Інституту української археографії АН УРСР, що швидко здобув авторитет у науковому світі, в тому числі за кордоном, і став одним з провідних і найпотужніших наукових центрів України.

Археографія як будь-яка інша наука має свою історію розвитку, протягом якої змінювався і сам об’єкт та предмет цієї науки. За визначенням П. Соханя, на сучасному етапі під *об’єктом* української археографії мається на увазі вся писемна спадщина, “яка зберігається в архівах, бібліотеках, музеях і охоплює всі сфери розвитку української культури та науки, всі види і типи документів, будь-коли складених на території України, а за її межами – про Україну, або складених українцями, які зробили вагомий внесок у розвиток світової культури”. Відповідно “*предмет* української археографії становить весь комплекс теоретичних досліджень і науково-практичної діяльності, пов’язаної з введенням історичних джерел (і передовсім рукописних матеріалів та архівних документів) до наукового і суспільного обігу”¹⁴. У відповідності до такого бачення об’єкта і предмета археографії П. Сохань сформулював і першочергові завдання, що ставились перед Інститутом української археографії:

¹² Сохань П.С. Про деякі основні напрями діяльності Археографічної Комісії..., с. 10.

¹³ Там само, с. 11.

¹⁴ Сохань П. Вступне слово // Матеріали до розробки концепції діяльності Інституту української археографії. До Всеукраїнської наради “Українська археографія сьогодні: проблеми і перспективи” (Київ, 16–18 грудня 1992 р.). К., 1992, с. 4.

1) розробка теоретичного обґрунтування та створення методологічного інструментарію вітчизняної археографії з урахуванням кращих традицій української історичної науки;

2) науково-інформаційне забезпечення археографічної діяльності, де планувалось створення зведеного електронного банку даних “Архівна та рукописна Україніка”;

3) закінчення та доопрацювання попередніх едукативних проєктів;

4) публікація праць видатних вчених минулого, насамперед історіографічного та джерелознавчого характеру;

5) здійснення координації археографічної діяльності різних наукових установ України;

6) підготовка нових наукових кадрів з української археографії¹⁵.

Павло Степанович став першим директором новоствореного Інституту, яким успішно керував протягом більш як 20 років. Саме на його плечі лягла реалізація поставлених ним самим завдань. За ці роки Інститут підготував численні публікації джерел з історії України, серед яких особливо вагомими є серійні тематичні видання, згруповані в 25 серій, як, наприклад, багатотомний “Літопис УПА”, “Альбоми де ля Фліза”, “Требник Петра Могили”, Литовська (Волинська метрика), Описи Харківського та Київського намісництв, Описи Лівобережної України, Архів Коша Війська Запорозького.

Особлива увага в роботі Інституту приділяється дослідженню і публікації творчої спадщини найвидатнішого українського історика і політичного діяча М. Грушевського, ім'я якого, за стараннями директора П. Соханя, було присвоєно Інституту української археографії 1995 р. Саме з ініціативи Павла Степановича і за його редакції було перевидано сто тисячним тиражем найвидатніший твір з української історії “Історію України-Руси” М. Грушевського, а також його ж “Ілюстровану історію України та щоденники”. На сьогодні Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського продовжує видання повного зібрання творів Великого українця, що має охоплювати понад 50 томів. І завершення цього проєкту буде найкращим пам'ятником як самому Михайлові Сергійовичу Грушевському, так і Павлу Степановичу Соханю. Вагому увагу Інститут приділяє і введенню в науковий обіг спадщини інших відомих українських діячів, як, наприклад, Д. Яворницького, В. Липинського, Д. Дорошенка, М. Драгоманова та багатьох інших, а на

¹⁵ *Сохань П.* Вступне слово..., с. 5.

сторінка збірки “Софія Київська: Візантія. Русь. Україна” – і українських вчених-візантиністів.

Інститут налагодив співпрацю з багатьма науковими установами за кордоном, першою з яких був Гарвардський університет. Важливим для розвитку української гуманітаристики та суспільних наук було перенесення в Київ бібліотеки О. Ольжича, що розташувалась у стінах Інституту. Прикметно, що її співголовами стали П. Сохань та останній президент України в екзилі М. Плав'юк.

З проголошенням незалежності України П. Сохань включається і в активну громадсько-політичну діяльність. Саме він на засіданні Верховної Ради України 19 лютого 1992 р. виступив з питання Державного Герба України, в якому, як 85 років перед ним М. Грушевський, підтримав Тризуб – княжий знак Володимира Великого як Малий Герб України, що є найбільш обґрунтованим з точки зору української політичної традиції.

Ще на початку діяльності Археографічної комісії однією з найбільш проблем української археографії була кадрова¹⁶. Павло Степанович Сохань залишив нам багато учнів і послідовників. У його доробку понад 50 підготовлених кандидатів і докторів наук з різних сфер історичної науки. Як відмітив В. Даниленко, “своїм учням він прищеплював не лише любов до історичної науки, а й демократичні погляди та переконання, відданість ідеям соборної незалежної Української держави”¹⁷. Відповідно наслідком кадрової діяльності директора П. Соханя є першокласний, з високим творчим потенціалом колектив Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського.

Щодо діяльності Павла Степановича в роки незалежності влучно підмітив С. Білокінь у статті, присвяченій пам'яті директора Львівського відділення Інституту Я. Дашкевича. Вчений писав: “Дивний симбіоз утворився у нього (Я. Дашкевича – *Авт.*) хіба що з фахівцем із співробітництва СРСР і Болгарії та участі в ньому Української РСР Павлом Степановичем Соханем. Повірилиши один одному й дуже поспішаючи, вони разом з 1991–1992 рр., здавалося б, намагалися надолужити згаяний час. Наслідок їхньої співпраці перед нами – у вигляді, умовно кажучи, цілої шафи першокласних книжок”¹⁸. Як людину, вченого яскраво характеризують слова іншого видатного українського археографа І. Бутича,

¹⁶ Сохань П.С. Про деякі основні напрями діяльності Археографічної Комісії..., с. 12.

¹⁷ Даниленко В.М. Вказ. праця, с. 10.

¹⁸ Білокінь С. Ярослав Дашкевич: шлях у науці // Лицар Духу: Меморіальний збірник, присвячений професору Ярославові Дашкевичу. Львів, 2011, с. 62.

який відмічав, що Павло Степанович людина, яка вмів наживати друзів і не вмів наживати ворогів¹⁹. Цю рису відмічав і всесвітньовідомий вчений – іноземний член НАН України О. Пріцак, який у листі до П. Соханя писав: “я був свідком того як Ти, Павле, із нічого створив Інститут, підібрав з творчою інтуїцією надійних співробітників, завоював два рази відповідне приміщення, зібрав фахову бібліотеку і, незважаючи на тяжкі економічні можливості, видав кількисот публікацій, чим створив міцну базу для цієї покривдженої науки”²⁰.

Зі власних спогадів, Павло Степанович любив повторювати один тост, “щоб у всіх і кожного все було добре!”. Його не стало, однак залишився невмирущий його оптимізм, залишились його ідеї, реалізація яких буде найкращим вінком на могилу цього видатного Вченого і чудової Людини.

Дмитро Гордієнко, Вячеслав Корнієнко

---

¹⁹ Даниленко В.М. Вказ. праця, с. 11.

²⁰ Цит. за: Даниленко В.М. Вказ. праця, с. 11.